

„HALLOD, EZ A CSEND”

Makovecz Benjamin: Állatrendszertani Tanszék – Különböző dolgok vannak Magánkiadás, é. n. [1991.] 67 oldal + 16 színes tábla, 200 Ft

Ez igen.

Elsőre afféle mit sem váró gépiességgel lapoztam a könyvbe. Makovecz képeit, persze, ismertem már; döglött állatokat ábrázoltak egytől egyig, preparált vagy oszló állapotban, akiknek fényes tollát-prémjét még épp csak összekuszálta a bomlás. A nyilvános halál szemérmelenségét gumiabroncsnyomok, csontjaikban a légpuska ütötte nyílások tetézték. Galamb, macska, pillangó; U szeg, kövek, gombostű. A piti bűnöcskék és elfuserált kis temetrehívások láncolata mögött holmi gyerekeskedő-naiv New Age életpártiságot sejtettem, ami a metszetszerűen finom rajzok virtuóz aprólékosságával semmiképp sem látszott összeférni – csinált toporzékolásra gyanakodtam hát. Az ÁLLATRENDSZERTANI TANSZÉK illusztrációi illedelmes bestüák, spirituszos üvegben kuksolnak, leltári számmal és névtáblával; ám a szöveg nélkül ezek is csak süket csendet árasztanak. A könyvbéli szertár azonban nemcsak önmagát jelenti: a tudatét igyekszik leképezni, melyben „állapottok, képek, bánatok és nagy megdöbbenések állnak felíratos polcokon, üvegekben” – az élménybefőttek.

Az írások megdöbbenettek... nos, igen: bölcsességükkel. Komolyak voltak nagyképszerűség nélkül, sőt a belső hang evidenciájával közvetlenek, s ugyanakkor rejtélyesek is. Újabb és újabb katasztrófákkal fenyegetőztek – most közhelyes lesznek, most meg, lám, érzelgős –, de végül rendre valami nagyszerű sült ki a dologból. Jórészt gyermekkori emlékeket sorolnak, úú kalandokat a hiperszenziivitás világából – jócskán kifacsart téma, mely kategóriának megjelöléseként nem minden csúfondárosság nélkül emlegetik „a szegény kisgyermek panasza”-t. Makovecz azonban megtalálja a módját, hogyan társuljon méltóképp a régi mesterekhez. A RÚT VARANGYOT VÉRESEN MEGÖLTÜK versre hivatkozó darabjában nem éri be egy hasonló emlék lidércesen pontos ábrázolásával, hanem a rítus áldozatjellegéről szóló miniszert is fűz hoz-

zá: hasonló érzelmi-értelmi körüljárását kapjuk József Attila „Szalad a puli pillanát” sorának (a 43. oldalon). A giccshatárra érve pedig finoman alkalmazott diszsonanciával pukkasztja szét a pöfeteg érzelmeket.

Már-már meggyőzötve sem értettem, miből ered ez a tökéletesség; a tölem telhető legrosszabb indulattal méricskéltem a szöveget, az pedig nem csekélység. Egyetlenegy elhibázott mondatot találtam: „A kertek alatt kotródok ki a szobából.” Ez sem közönséges ügyetlenség, szerzőnket egyszerűen képzavarba csábította egy zamatosnak ígérkező kifejezés – ám a többi mondat, azok apró műremek: csodálatosan hajlékonyak, kidolgozottak. „Mint a festő sarokba agaral, pátkányt megülő-megtöltő, szükséges almát, hancsót [...] kíván és parancsol, úgy teljesíti te a lehetségeségeket [...] egy gazdátlan és szuverén stílusérzék.” A szüntelenül folytatódó teremtésről írta ezt, de valamennyire saját módszerére is illik. A legkülönbözőbb szólamokat is összetartó szigorral ír. Látszólagos kitérőkkel, melyek rövidesen a leppontosabb megoldásként igazolódnak. Merész ismétlésekbe bocsátkozik, hogy a tagmondatok és szavak ellenállhatatlan ritmusba rendeződjenek. (Miért is tagadták volna meg tőle, kegyeltjüktől épp a zenei tehetséget a Múzsák?) Istenkísértő interpunkciója, az alanyok és különösen az állítványok ritkasága pedig kétségbe ejtheti a pedáns szabályzatok bűvárait. Ez a művés stílus ráadásul a legkisebb lealacsonyító engedmény nélkül fogadja be a mindennapok pongyola fordulatait, akár a legotrombábbakat is. Egy példa, egy a gyűjtemény legfontosabb történetei közül: egy állatkerü lóról van szó, mely a napi eledelt szállította körbe, „...egyike az állatkerti rabszolgáknak, kik nem számítottak lónak ott. A lovak széles világos kifutóban táncoltak és toporzékoláltak, nevük volt – *Equus caballus* –; eszmei értékük és jussuk csodálatos, becézéshez és – persze – a perechez, ostyához, nápolyihoz és savanyúcsukorhoz, amit a kedves látogatók (természetesen) titokban vagy nyíltan, ügyis és csakazértis. A lovak fényesen és gögösen viselték sorsukat és nevüket – Gyémánt, Klári s még mi nem! –, intézményesen a fajt, s személyesen önmagukat jelentették, hibátlanul és hivalkodóan.” A rabszolgáknak nem jutott név: „leltári tárgy voltak, fakón domborodó farukba sütvé a szám, az ennivalót körbehordozónak a 100. Mindig új és új gazdájuk volt, névtelen

segéd munkások vagy alkalmiak, kik épp csak addig és annyira, amíg az a pár hónap, amennyire muszáj; még azzal a fasz lóval is szarozzon az ember, tud kinek kell... és – fogok én szónakozni vele”.

Csakhogy a fogalmazás készsége néha szinte semmi; jelenleg teli a porond kiváló stílusú és eszes fiatalokkal, akiket, mindenek ellenére, jóformán teljesen üresnek érzek – Németh Gábortól Podmaniczkyig. (A magyarázat alighanem abban rejlik, hogy túl sokat bíznak a hangulatra, és a kelleténél kevesebbet törődnek a mondandójukhoz méltó szerkezettel.) Makovecz ütka feltétlenül több ennél, több az intellektus megmozgatásánál, több a pontos megfigyelés adottságánál is – másképp nem hagyná rég látott gazdagságú világlátomás emlékét ez a mindössze harminkelét rajz és írás; ahogy mondja, „egy készülő, 100 hasonló párt tartalmazó könyv sorrendiség nélküli részletei”. Rajzból tulajdonképpen több van: az egy-egy emléket, ötletet vagy fantáziaképet kifejtő szövegekkel szemközt olykor több preparátum képe is helyet kapott.

Romantikus töredékkultusz, persze, ahogy romantikus maga a műfaj, a szabad vagy, ritkán, kötött versbe átsapó kispróza, és romantikus legfőképp a túlérzékenysége. Mindent eldöntő súlyt mégse tulajdonítsunk ennek a ténynek. A válogatás nem egészen véletlenszerű, az elejével kezdődik, és befejezéssel ér véget; a rajzok és szövegek közt pedig minden lehetséges kapcsolat előfordul. A hasát fogva mosolygó szalamandrát ábrázoló képpel szemben csakugyan, a leírás motívumaként is ott van az állat: ott ég most már mindörökké egy napsütéses délután utolsó sugarában. Máshol fölismerhető a hangulati közösség, de van úgy, hogy váratlan gyíkra bukkanunk a tuskés pikót emlegető mondatok mellett. Elvégre a memóriaképek is megmagyarázhatatlanul rántanak együvé észlelet és érzelmet – ha tán nem is önkényesen, de saját logikájuk szerint. „*Három üveg denevér lakik honokul a gyíkok között; nincs denevérpölc.*” A belső szertár lényegi rendetlensége kizárja a fellengzős-kozmikus abszolutizálást, ami valóban romantikussá tenné a művet. Szerzőnknek csak az ízlését uralja egyféle romantikus beállítódás, csak ha elvekről és tételekről van szó, akkor konzervatív – de avított szemlélettel, különös tekintettel a divatjamúlt

ismeretelméleti optimizmusra, nem vádolható.

A dolgok és nevek kapcsolatát szakadatlan gyanakvással nézi, mint a szenzuális tarkaságot elszűrítő konvenciót. A zoológia tud egy rákfajtról, mely – az árapályhoz alkalmazkodván – teliholdkor párosodik az északi tengerpartokon; de mi ez a tudás az érzéki benyomáshoz képest? „*Évente vagy évezredenként egyszer, amikor különös, ritka konstellációkban lelőzik valami jég hideg, holdváltta, időlen szerelem, ósvilági állatok ezrei jelennek meg a partokon az éjszakában, fekete hátukon jeges-medvesen csillog a gazdátlan, iránytalan fény, holdfény, persze, de egy régen volt, idegen Hold fénye, ősi páncélok csillog, jeges kristályüvegekben; s a kemény, sötét, néma nép óceán verte nászl ül az örökké suhogó szélben, a Hold alatt. [...] Atlanti tőrfarkú; tudom a nevet, amit használunk ellenük*” – a személyhez szóló jelentés híján hazug nevet. Előfordul azonban, hogy egy megjósolhatóan érzelmi fölvilágítás helyreállítja az Ember és Dolog kapcsolatát annak lélegzetelállító valódiságában. Ilyenkor érvényes név lesz a korábbi hamisságból. A lőtörténetet (egyikét azoknak, melyeket csak az utolsó mondat ránt vissza, igen ügyesen, a giccs küszöbéről) a részvét borzalmas győzelmére, Nietzsche bukására emlékeztető jelenet zárja: „*Egyszer az egyik kocsis – sötét pillantású fiatal legény – valami homályos múltból támadó, keresgélő mozdulattal, talán nem is akarva, magához ölelte fél kezével a fásult, közönyös ló fejét, valami maradék, ottfelejtett szerelemtel, esetlenül és szánalmasan.*

Százas... – mormogta neki.” (M. B. kiemelése)

Az igazi név a legtöbb esetben még sokkal logikátlanabban bukkan elő; az efféle élményeket visszaidézni bizonytalan kimenetelű vállalkozás, másokkal megosztani lehetetlen, hiába él annak igénye parancsoló-fájdalmasan a könyvbéli négy generáció tagjaiban. (Pontosabban: a fiúkban és férfiakban. Az egyetlen, amit visszatetszőnek találok Makovecz hagyománytisztelőjében, hogy az ódivatú európai hímközpontúságot is tolerálja.) A jelentés valahogy mindig eltorzul, mire megteszi útját, apától fiúhoz vagy fordítva; hogyan, hisz egyazon személy (aki, persze, már rég nem ugyanaz) sem kapja vissza a Dologtól mindazt, amit valaha belelátott, „*az elérhetelenné távolodott megrendülések*”-et: „*feliratuk-*

ról ujjammal a port ha letörölöm, maszállá simul rajtuk konokul". Hasonló szkeptikus felhangokkal fejeződik ki a tócsagyűjtés, -áthelyezés meg pocsolyszabászat álomképében a harmóniavágy. (13. o.)

Hogyha már megnyugvást sem ad, a neves konzervativizmus bizvást sorscsapásnak tekinthető: a közönség egyik fele a főnév, másik fele a jelző miatt nem találja szalonképessnek. A vidékünkön oly eleven konzervativizmus lélektani gyökere alighanem a megsemmisüléstől való metafizikai rettegés; nem egyszerű halálfélelem az, amivel szemben két, úgymond, potenciálisan örök életű entitásban: Isten mellett a Hazában és Családban is meg lehet kapaszkodni. Ez okból kerültek közéjük önmaguk fontosságának megszállottjai, akik az igazi hagyománytisztelet alázata nélkül tisztogatják lakhatatlanná e világot – hogyne, hisz ez itt csak afféle kifutópálya, ahonnet úgyis a Jövőbe ragadják majd drága lényegünket az angyalok vagy a gének. Mindez a világ baja; az irodalomé csak annyiban, amennyiben meghatározóvá válik jellegzetesen primitív, valamely csoport reprezentációjára csupasztított személyiségképük. Makovecz Benjamintól, mondanom sem kell, távol áll az ilyesféle korlátoltság. Művével bárkit, pogányokat is megszólít; a külső és belső dolgok állandó egymásba alakulásán felépülő antropológiája éppenséggel különös mélységekig hatol.

A könyvnek szokatlanul pontos látomása van önnön hatásáról: a csendet veszi célba olvasójában, annak zavarodott vagy kongó vagy akármiféle csendjét a csöndnek számtalan alfajából. Lehet az imént említett metafizikai rettegés némasága vagy valami határozatlan rabságerzet; lehet a lelkiyakorlatként fölfogott csend, az örökkévalóság metaforája, vagy, annak profán változataként, a néma tárgyak közt mindig megjelenő szégyenérzés az élet zajai miatt – megragadja, kiemeli és tulajdon csendjét ülteti a helyére. „Összekötésben áll ez a csend másholiakkal, szer-tárak csendjével, madárfészkekével, a Naturhistorisches Museum csendjével, csukott könyvekével. Valami mppant kíváncsiság csendje ez; egy nagyon tiszta és nagyon magas hegyen bevárt hajnalé [...] bizonyosság, hogy én is elmagyarázhatom a réti fű-veket és felhőket, csillagokat, amiket nekem elma-

gyaráztak; elmagyarázhatom, mert még biztosan ott lesznek, ahol én találtam őket.”

A csönd meghallása nem csodatévő praktika, nem ment meg a mások megérthetlenségének, saját emlékkállatoktól nyüzsgő magányunknak súlyától. A kötetet záró darab öreg házaspárja a másvalaki emlékeivel zsúfolt Oslénytárban ténsereg, de a korábbi oldalak is erőteljesen és változatosan szólta az idegen tudatok megkerülhetetlen, mégis furcsának tűnő létezéséről. Említettem már az „*Akik szembejönnek velem az utcán, nem bizonyos, hogy láthatók hátulról is*” kezdetű kis elmélkedést, mely szerint csak egyetlen jelenetre kellő, „*kidolgozatlan és szétfolyó*” életek, „*szatyros hátébék, káemkák, viájpih*” jönnek létre a személytelen stülüsérzék, a szituáció Demiurgosának parancsára. Bizzar *creatio continua*! A metaforák szintjén megtalálható a leties misztikának az a tétele is, miszerint az ember a dolgok teremtője. (Nem is hangzik egészen hihetetlennek, ha arra gondolunk, milyen sok légygondolattal és akácérzelemmel találkozhatni újabban Magyarországon.) „*Mi az a paráználkodni? [...] – Amil a K. Évóval csináltak a bokrokban*” – egy régi délután emlékből, amiben sokkal kevesebb és több is volt eddig, bünt hív elő az apa válasza; mert ezt feleli, „*olyan kereken és biztosan, mintha egy almát mondana*”. (Az alma, igaz, nemcsak hangulata miatt került a kígyókoponyával átellenes lapra.)

Mit ad hát a Csönd, ha egymás vagy a világunk megértéséhez nem segít? Annak a tudását, hogy „*mindenesetre együtt voltunk*”, és eről nem is lehet többet mondani.

A szöveget, mint láttuk, mélyen fekvő el-lentéppárok szervezik. A megnevezés érvénye és semmissége, a személyiség változása és maradandósága, kívülről a lélekbe és visszafelé áramló hatások, konkrét és fantasztikus. (Hozzátehetjük még a különbözőzés és egység oppozícióját; a színes táblákból ugyanis, bár XVIII. századias feliratokkal csábítanak, hiányzik az emberies egyénitetség és az ábrázolt lények gondos környezetbe illesztése, szóval mindaz, ami – a mesterségbeli tudáson túl – oly vonzóvá teszi a kétszáz éves metszete- ket; ellenkezőleg, itt egyformán kiemelve és mindentől elszigetelten található egész élő- lény és testrés, szerves anyag és szervesen.

Az egységet hangsúlyozzák a sokféleségben, hogy ezáltal tűnjék az még csodálnivalóbbnak.) Mégis, valami hallatlanul világos és pontos benyomás formálódik mindebből. Ha nem is az írás titka, mindenesetre a **űt**kok egyike: kettőből egyet csinál, de úgy, hogy az nagyon Egy legyen, és a Kettő is kettő maradjon. Minden pontosan a helyén van benne – és ez a remekmű egyik definíciója, ha a legenedékényebb is.

Így ír – gondolom – pár száz példányos könyvében egy kívülálló. Ő talán nem is bánna, ha megmaradhatna ebben az előkelő pozícióban; a mi érdekünk azonban azt kívánja, hogy figyeljünk rá. Egy rádióinterjúból tudom, hogy még egy könyve áll megjelenés előtt: a kentaur részletes bonctana. Ahogy mondani szokás, régi hiányt pótol...

Hajdú Gergely

A TÖRTÉNELMI MÁS NYOMÁN A TÖRTÉNELEMBEN

Gershom Scholem: Sabbatai Zwi. Der mystische Messias (Sabbatáj Cévi. A misztikus messiás) Jüdischer Verlag im Suhrkamp Verlag, 1992. 1093 oldal

1957-ben, tizenhat évvel az angol eredeti után jelent meg Gershom Scholem FŐ ÁRAMLATOK A ZSIDÓ MISZTIKÁBAN című könyvének német fordítása. Aki akkor e könyvet a nagy kabalakutató főművének vélte, annak hamarosan rá kellett dobbennie, hogy tévedett. Scholem ugyanis még ugyanabban az évben átfogó életrajzot adott közre arról a Sabbatáj Céviről, aki 1666-ban az általa indított eretnekmozgalom nagy pillanatában mohamedán hitre tért. Angolul a könyv csak 1973-ban látott napvilágot egy Scholem által bővített és autorizált változatban. És ismét csaknem két évtized telt el, amíg a Jüdischer Verlag most kirukkolt a régóta tervezett német kiadással. A könyv terjedelme 1093 oldal, és ezzel bizonyára nem nyerné meg a kabalisz-

tikus számjátékok iránt oly fogékony Scholem tetszését. Amikor egy jeruzsálemi látogatásom alkalmával megajándékozott a SABBATAJ CÉVI egy angol nyelvű példányával, Scholem jelentőségteljes pillantással az utolsó oldalon ütötte föl a könyvet: azon a kerek ezres szám állt. Talán azokra az utópikus jellegű millenáris mozgalmakra gondolt, amelyekre a mi évezredünk végén persze jobbra csak székszisszel tekintünk vissza. Scholem természetesen tudta, hogy az oldalszám a véletlen műve. De e ravasz célzással nyitva akarta hagyni a kérdést, vajon csak a véletlen műve-e.

Ez a szándékos kétértelműség Scholem egész munkásságára jellemző; történezként a forráskritika teljes fegyvertárát latba veti csupán azért, hogy egy olyan igazság után nyomozzon, amelyet a történeti hagyomány inkább elferdít, mintsem megőriz. És ez nemcsak a Sabbatáj-mozgalommal kapcsolatos igazságra áll. Scholem a kabala történetével foglalkozó filológiát mindenestül ironikus vállalkozásnak tartotta: „Vajon benne, a filológusban, megőrződik-e valami a dolog törvényéből, vagy épp a lényeg vesz el e történeti vetületben? A válasz bizonytalansága hozzátartozik a filológiai kérdésfeltevés természetéhez; ezért a remény, amely ezt a munkát életti, óhatatlanul iróniával párosul.”*

Miféle reményről van szó? A misztikusok beszámolóit minden bizonnyal azzal a fajta várakozással töltötték el Scholemet, amelyet más nemzedékekben a próféták szavai idéztek elő. Scholem hitt a misztikus megvilágosodás adományában. Ilyen ihletettséggel azonban, így mondta nekem, csak egyszer találkozott, mégpedig barátja, Walter Benjamin személyében. 1941-ben Scholem egy ajánlásban úgy jellemzi barátja géniusztát, mint amelyben egyszerre volt meg „a metafizikus mélysége, a kritikus éleslátása és a tudós órási tudása” – a misztikus tehetséget ekkor még nem említi. De az életen át tartó kötődés a barátához, valamint az a szenvedélyes makacosság, amellyel az elveszettnek nyilvánított PASSZÁZSOK-kézirat eltűnt nyomait a végső-kig kutatta, mind-mind arról tanúskodnak,

* G. Scholem: ZEHN UNHISTORISCHE SÄTZE ÜBER KABBALA (TIZ TÖRTÉNETIETLEN MONDAT A KABALÁRÓL). In: ÜÖ.: JUDAICA III. Suhrkamp, 1973. 264. o.